

**UNIVERSITATEA BABEȘ BOLYAI, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**METAFORA ȘI ARTICULAREA SENSULUI.
APLICAȚII LA LIRICA LUI OCTAVIO PAZ**

**Conducător științific:
Prof. univ. dr. Mircea Borcilă**

**Doctorand:
Iulia Margareta Bobăilă**

2010

CUPRINS

INTRODUCERE

I. CADRUL CONCEPTUAL

1. Planurile limbajului

1.1 Planul universal al limbajului

1.1.1 Cunoașterea principiilor generale ale gândirii

1.1.2 Cunoașterea generală a lucrurilor

1.2 Planul textului. Sensul.

1.2.1 Dimensiunea metaforică a articulării sensului

1.3 Suspendarea incongruenței în discurs

1.4 Funcțiile evocative

II. INVESTIGAREA ROLULUI METAFOREI ÎN ARTICULAREA SENSULUI

1. Metafora și contextul extralingvistic cultural

1.1 Perspectiva paziană asupra mitului

1.2 Jadul și timpul circular

1.3 Metafore ale Păsării-Șarpe

1.4 Metafore ale luminii: miezul zilei și estetica simultaneității

1.5 Geografia simbolică: metaforele pietrei

1.6 Metaforă și evocare intertextuală: “Homenaje y profanaciones”

2. Limite și deschideri ale abordării cognitiviste

2.1 Metafore orientaționale

2.2 Metafore ontologice

2.3 Metafore structurale

3. Explorarea identității, între aserțiune și îndemn

4. Metafora și fractura textului

5. Metafora, între metalimbaj și metatext

5.1 Metaforă și metalimbaj

5.2 *El mono gramático*: funcția metatextuală a metaforei filate

6. Metafora și suspendarea incongruenței

6.1 Imaginea poetică la Octavio Paz

6.2 Octavio Paz și suprealismul

6.3 Incongruența spațio-temporală

6.4 Incongruența senzorială

6.5 Limbajul: de la incongruențe la metafora fondatoare - „apa arsă”

7. Metafora și articularea multiplă a sensului: „Blanco”

7.1 Tăcere. Pre-cuvânt

7.2 Lectura-contrapunct

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

CUVINTE-CHEIE

Integralism, metaforă, relații evocative, incongruență, principiul antagonismului, imagine poetică, funcție metatextuală, articularea sensului

INTRODUCERE

Înscriindu-se în seria de cercetări încurajate de inițierea și aprofundarea studiilor de lingvistică integrală la Cluj, lucrarea noastră își propune o sondare a orizonturilor de *aplicație* la nivelul textului, deschise de cadrul teoretic al paradigmei integraliste, focalizându-ne asupra rolului metaforei în articularea sensului.

Ne-am oprit asupra operei poetice a scriitorului mexican Octavio Paz din perioada 1935-1975, datorită bogăției câmpului faptic pe care scrierile sale îl pun la îndemâna unui cititor dispus să își asume condiția de ‘ucenic’ într-ale interpretării, căci orice altă pistă de angajare hermeneutică în fața textului pazian ar păcătui prin aroganță.

Ne aflăm în fața unui poet care și-a propus mereu “decir con palabras claras las verdades oscuras”, ceea ce adăugat un plus de responsabilitate analizei noastre, pentru a nu obtura sensul dat în mod “obiectiv”, cum ar spune Coșeriu, în hățișul unui discurs analitic pedant sau al unor teoretizări care nu-și găsesc ecoul firesc în fenomenele textuale. Paz împărtășește cu fondatorul lingvisticii integrale, prin acea afinitate misterioasă a spiritelor mari, reacția (declarată și argumentată) împotriva pozitivismului și constatarea lucidă că faptele culturale sunt marcate de intenționalitate.

Opera poetului mexican gravitează în jurul cuvântului, iar reflecțiile sale asupra limbajului îl apropie din nou de premisele orientării integraliste, prin negarea oricărei anteriorități a proceselor de gândire în raport cu limbajul și detalierea funcțiilor decisive pe care acesta le îndeplinește la nivel cognitiv. Ca răspuns la problematica pe care poetul o abordează în *El arco y la lira*, lucrarea care conține fundamentele poeziei sale, precum și la întrebări dictate de specificul lingvisticii textului, obiectivele cercetării noastre au vizat:

- punerea în evidență a modului în care sunt realizate funcțiile evocative, prin analiza metaforelor construite pe baza unor termeni care trimit la substratul mitic profund al

- culturii mexicane, încercând să combatem stereotipiile cauzate de o cunoaștere superficială a reperelor mitice reprezentative pentru acest spațiu cultural;
- examinarea rolului celorlalte procedee care asigură dinamica textuală, incluzând aici aspectele vizuale legate concret de dispunerea și particularitățile grafice ale textului;
 - modul în care se poate realiza suspendarea incongruenței în text, în cadrul subtipurilor de incongruență pe care le-am identificat, cea senzorială și cea spațio-temporală, precum și implicațiile pe care le au acestea asupra sensului, ‘recuperat’ la nivel simbolic;
 - explorarea funcției metatextuale a metaforei, precedată de reliefașarea rolului metaforelor ‘metalingvistice’ în conturarea perspectivei poetului asupra cuvântului;
 - detalierea accepțiunilor pe care le permite sintagma „articularea multiplă a sensului”, prin prisma diverselor posibilități de interpretare deschise de un text caleidoscopic, „Blanco”.

I. CADRUL CONCEPTUAL

Situarea cercetării noastre în cadrul conceptual delimitat de lingvistica integrală este determinată de faptul că aceasta ne oferă, în momentul de față, contextualizarea cea mai solidă pentru a investiga rolul metaforei în articularea sensului, prin stabilirea unor coordonate conceptuale ferme ale metaforologiei și posibilitatea de a analiza în detaliu relațiile pe care lexemele din metaforele analizate le stabilesc cu celelalte elemente discursive, în planul textului.

Lingvistica integrală a răsturnat din temelii bazele științei limbajului, plecând de la considerarea sa ca activitate (*enérgeia*) și stabilind posibilitățile generale de studiu furnizate de o structurare tripartită a nivelurilor de abordare a acestuia - cel al vorbirii umane în general (*universal*), cel idiomatic (*istoric*) și cel al textului (*individual*) – cu conținuturile lor specifice, *designat*, *semnificat* respectiv *sens*.

Prin relațiile pe care le stabilește plecând de la conținuturile planurilor universal și idiomatic, sensul permite antrenarea lor spre un nivel superior de complexitate. Astfel, în planul textului, designatele și semnificatele constituie, împreună, un prim palier de interacțiune, asemeni unui semnificant ce asigură „expresia” semnificatului textual, sensul, care apare, prin urmare, ca rezultat al unui proces de semioză de grad secund. Unul dintre

obiectivele centrale ale competenței expresive va fi tocmai exersarea ei la modul intuitiv, pentru a ‘intra în rezonanță’ cu sensul, însoțită de *justificarea* relațiilor de sens deja surprinse.

Având în vedere implicațiile acestui proces, este firesc să ne confruntăm cu aspectele diverse care conduc la realizarea sensului, în cadrul unui proces complex de **articulare** a sa, ce include și o dimensiune metaforică pe care am ales să o investigăm, atât din punct de vedere al rolului său „singular”, cât și al modalităților de interacțiune cu fenomene textuale echivalente din punct de vedere funcțional.

Am pornit de la accepțiunea coșeriană a metaforei ca manifestare a creativității care se manifestă neconștient în limbaj și al cărei dinamism îi asigură permanent dimensiunea cognitivă. Manifestarea creativității lingvistice se poate repera la un prim nivel de abordare prin studierea *metaforei din limbaj*, cu o finalitate preponderent designațională, orientată spre lumea experienței sensibile, cunoscute, căreia i-a surprins o fațetă nesesizată până atunci. Dat fiind că investigația noastră vizează modul în care funcțiile metaforei în text trasează sau consolidează liniile de forță ale construcției de sens, ne-am concentrat atenția asupra **metaforei din planul textual** a cărei finalitate este total diferită, căci se depășește palierul designațional legat de experiența sensibilă, evoluând către o *interpretare* a lumii și o reconfigurare a ‘designatului’.

La precizarea funcțiilor textuale ale metaforei contribuie în mod direct relațiile pe care lexemele componente le stabilesc în text, fie din punct de vedere al aspectului material al acestora, fie al rețelei de semnificații culturale pe care le activează. Coșeriu reunește acest potențial funcțional al semnului lingvistic în planul individual al vorbirii sub denumirea de *evocare* iar tipurile de relații în care intră semnul lingvistic sunt grupate în următoarele categorii: *relațiile semnului cu alte semne, relații cu semne din alte texte, relațiile dintre semne și „lucruri”, relații între semne și „cunoașterea lucrurilor” și cadre* (dintre care, pentru cercetarea noastră, contextul extralingvistic cultural a avut o importanță deosebită).

II. INVESTIGAREA ROLULUI METAFOREI ÎN ARTICULAREA SENSULUI

Am structurat investigarea rolului metaforei în articularea sensului pe șapte capitole principale, configurate după cum urmează:

1. Metafora și contextul extralingvistic cultural

Investigarea rolului metaforei în articularea sensului a abordat relațiile dintre metaforă și contextul extralingvistic cultural, în special cel mitologic, având în vedere că opera lui Octavio Paz combate raționalizarea miturilor, reactivându-le în țesătura polisemantică a combinațiilor metaforice originale. Prin aceasta poetul se asigură că legătura cu trecutul, infinit mai atent la semnificația cuvintelor decât prezentul grăbit, se poate recupera în structuri textuale noi, în acord cu sensibilitatea contemporană. Am identificat în această secțiune relațiile între *jad și timpul circular*, deoarece metaforele construite plecând de la această piatră prețioasă sunt utilizate pentru a sugera natura lumii de dincolo, de pe celălalt tărâm, sau *metafore ale Păsării-Șarpe*, Quetzalcoatl, care deține poziția centrală în panteonul zeităților precolumbiene. Caracterul dual al lui Quetzacoatl a fost cel care a rămas în cele din urmă în memoria veacurilor, imaginea sa consacrată de „șarpe cu pene” sugerând legătura dintre elementele aer și pământ, în timp ce prin modul în care dă naștere oamenilor din cea de-a cincea eră, Quetzalcoatl are un rol determinant în crearea umanității, înscriindu-se în categoria figurilor salvatoare. În mitologiile amerindiene, mitul Păsării-Șarpe, Quetzalcoatl, încarnează atât ideea de sacrificiu, cât și pe cea de renaștere, fiind asimilat pe de-o parte soarelui și pe de alta planetei Venus, și întruchipează ideea de triumf al soarelui și al vieții cât și acele sacrificii ale războinicilor, al căror sânge vărsat, hrană a soarelui, condiționează întoarcerea ciclică a astrului dăător de viață.

Având în vedere canonizarea iconică din izvoarele mitologice, în poezia lui Paz imaginea lui Quetzalcoatl domină întregul domeniu semantic asociat zborului, ale cărui componente - pasărea, pana, aripa - sunt parte integrantă a multor ocurențe metaforice, în care ne confruntăm cu aceeași ambiguitate generată de o figură mitologică situată sub semnul dualității.

Tonul caracteristic mai ales primei etape de creație paziene implică prezența păsării în metafore care sublimează momentele de entuziasm juvenil, de încredere în capacitatea de a

proiecta forță asupra lumii înconjurătoare, completată de echivalența pasăre-creație lirică; la polul opus sunt incluse imagini ale agresivității, în care pana păsării, prin forma sa ascuțită, sugerează potențialul letal al unei arme. Am examinat, de asemenea, modul în care imaginile domeniului semantic al păsării sunt subsumate unei intenții estetice mai clar conturate, numită de Paz *estetica simultaneității*, în care se apelează la prezentarea simultană a unor planuri temporale și spațiale distincte și la sublinierea relației privilegiate a ființei umane cu lumina, susținută de nenumărate ocurențe în text și mediate aproape în exclusivitate de metaforă.

Specificitate arhitecturală a „paradoxurile pietrificate” în piramide a suscitat multe controverse iar călătoriile în diversele locuri de pe glob i-au dat lui Paz prilejul de a reflecta asupra modului în care piramida aztecă se încrie în formele arhetipice ale lumii, mai ales ca resemantizare a munților sacri. Ceea ce o diferențiază de celelalte piramide în care oamenii au simbolizat cosmosul este platforma sacrificiilor umane, dat fiind că planul ei orizontal întretaie cele patru laturi verticale ale piramidei și marchează acel *axis mundi* în care omul putea interveni, supunându-se legilor universale sau înduplecând zeii să-i prelungească viața. Unele metafore actualizează, asertiv, substratul mitologic, prin apelul la o sintaxă minimalistă care mizează pe reversibilitatea relației termen țintă/termen sursă și stabilește echivalențe directe în lanțul metaforic soare-piatră-sânge. Poemul “Piedra de sol” face trimitere la piatra circulară a calendarului aztec iar dimensiunea însăși a textului este simbolică; prin relațiile evocative pe care le actualizează, atât în metafore cât și în afara lor, poemul stabilește din nou, de la bun început, conexiunea soare – piatră – timp: ca timp împietrit, cele patru laturi ale piramidelor aztece reprezentau cei patru sori sau vârste ale lumii. “Piedra de sol” reprezintă o sinteză a ansamblului de metafore bazate pe imaginea pietrei iar metaforele din volumele ulterioare ale lui Paz vor evoca în mod repetat acest tip de imagini, ceea ce contribuie la articularea sensului dincolo de granițele textului individual, către întreaga operă a autorului.

În ceea ce privește relația dintre *metaforă și evocarea intertextuală*, Paz elaborează *Homenaje y profanaciones* ca glosă a unui sonet quevedian de referință, *Amor constante más allá de la muerte*. Titlul comentariului lui O. Paz, “Omagiu și profanări”, sugerează că aluzia și ironia se suprapun spre o transfigurare și o “desfigurare” a textului inițial, pentru că modul în care Paz vede cultura, ca pe un sistem de corespondențe supus în permanență relecturii creatoare, justifică această intervenție. Prin aluzie și ironie, susținute metaforic, poemul lui Octavio Paz se edifică într-un protest atât față de istorie/biografie și datele ei concrete cât și

față de nemurirea biologică a lumii naturale care anihilează indivizii pentru a asigura supraviețuirea speciei.

2. Limite și deschideri ale abordării cognitiviste

La trecerea în revistă a premiselor sugerate de această abordare a metaforei, conform căreia ceea ce considerăm drept metaforic la nivelul limbajului nu este decât o manifestare de suprafață a unor *concepte* de natură metaforică, căci noi operăm cu *metafore conceptuale* rezultatele demonstrează că se oferă o cartare adecvată pentru multe metafore din planul vorbirii însă întâmpinăm probleme serioase în planul textual.

Analizând trei dintre tipurile mari de metafore propuse de orientarea cognitivistă, metafore *orientaționale*, metafore *ontologice* și metafore *structurale*, am dedus că ansamblul de relații evocative ‘destabilizează’ cel mai hotărâtor pretențiile de aplicabilitate nediscriminată, în planul sensului, propuse de orientarea cognitivistă, cel puțin în etapa de început a definirii liniilor sale directoare. Se ignoră aspectul definitiv al creației poetice - cel de activitate creatoare - cu toate că se acceptă că metafora deține “puterea” latentă de a propune o nouă realitate. În plus, ceea ce uimește este faptul că, dincolo de relativa potrivire a exemplilor cu grila explicativă aplicată, cazurile când aceasta se dovedește insuficientă sunt soluționate prin “descoperirea” instantanee a unei metafore conceptuale încă nemenționate. Se pot astfel întocmi nenumărate liste care să conțină ecuații cognitiviste de lectură adecvate descifrării metaforelor, pentru a depăși momentele de criză.

Deși teoria cognitivistă constituie uneori un instrument util pentru explicarea proceselor semantice care stau la baza metaforelor convenționale ale vorbirii, eșuează în încercarea de a impune un model explicativ adecvat metaforelor “revelatoare”, care implică procesul nuclear de creație de lumi.

3. Explorarea identității, între aserțiune și îndemn

Într-o poezie a cărei finalitate declarată este “descoperirea alterității” metafora este un element cheie în revelarea sau încifrarea ființei. Situația poetului mexican, ca și a altor creatori ale căror rădăcini sunt la fel de eterogene, este specială, prin faptul că identitatea personală se configurează într-un cadru trasat de o identitate națională definită în raport cu două moșteniri ancestrale, cea aztecă, respectiv cea hispanică. Definirea identității personale se produce prin

inserarea în acest cadru mai amplu, deja dat, al identității colective, pe care poetul îl acceptă sau de care se distanțează. Având în vedere natura preocupărilor sale, parcurgerea diverselor etape de viață, cu mărcile identitare corespunzătoare, va antrena din plin un demers imaginativ. Poezia și eseistica sa exprimă sub o altă formă observația formulată de María Noel Lapoujade, conform căreia identitatea este un *proces* prin care omul se apropie asimptotic de esența sa iar imaginației îi revine rolul de a cataliza această transformare, prin metafore ale oglinzii sau ale măștii.

Numeroasele metafore asertive care însoțesc procesul de decantare individuală insistă în majoritatea cazurilor pe caracterul tranzitoriu al individualității sau devin resurse de nuanțare a definițiilor antropologice, îmbogățind locul comun al fragilității omului în fața stihilor naturale cu ideea luptei încăpățănate a acestuia prin intermediul operelor sale. Limpezirea identității proprii creează premise suficiente pentru a ieși din sine și a încuraja metamorfoze ale celorlalți. Cum era de așteptat, metaforele vor reda forța unor tensiuni încâtușate care acum au ocazia de a se desfășura – arcul, săgeata, coarda - culminând cu îndemnul de a permite ca visul să proiecteze ființa până la revenirea într-o stare la fel de plină de potențial, la fel de explozivă ca cea a soarelui. În lupta pentru definirea propriei identități Paz insistă pe sintagme metaforice care fac aluzie la caracteristici ale “celuilalt”, pentru ca exercițiul acesta să poată fi folosit ulterior în definirea reperelor propriului eu.

Discursul identitar își asumă momentele de ezitare iar metafora stimulează problematizarea unor aspecte din relația cu sine și cu alții, prin includerea sa în enunțuri asertive sau exhortative ce contribuie la implicarea receptorului și la reevaluarea propriilor dileme în privința dialogului cu sine. Mitul, care impregnează ocurențele metaforice în întreaga operă poetică a lui Paz, constituie cheia procesului de articulare/descifrare a sensului, revelând condiționarea edificării identității individuale de liniile de forță ale identității colective

4. Metafora și fractura textului

Prin acceptarea ca premisă fundamentală a caracterului *intenționat* al fragmentării discursului poetic, am ilustrat modul în care lipsa de coeziune este reflectarea în plan formal a unei scindări de profunzime, pe care Paz o consideră drept inerentă condiției umane. Am pus în evidență mai multe ipostaze ale acestei relații, în funcție de dimensiunile părților

componente : 1. Ruptura *asimetrică* a textului, declanșată de secvența metaforică; 2. Ruptura *simetrică*, o detaliere pe componente a complementarității, susținută din nou metaforic, într-o alternanță a ipotezei și a aserțiunii. 3. Ruptura *metaforei-titlu*, ca un caz extrem de condensare a textului pe care îl precede, constituit pe baza unor evocări intertextuale. 4. Fragmentarea textului și *alternanța universurilor de discurs*.

Volumul *Salamandra* este dominat de metafore ale agresivității elementelor naturale și de imaginea negativă a orașului, care accentuează sugestia de spațiu tensionat în care omul este obligat să facă față adversității unui mediu ostil. Toate acestea, alături de caracteristicile analizate ale salamandrei, determină, la un palier mai profund, o convergență a sensului în întregul volum, spre ideea dualității, a scindării ca aspect fundamental al naturii umane.

5. Metafora, între metalimbaj și metatext

Poetul consemnează legătura indisolubilă dintre om și limbaj, faptul că prin intermediul cuvântului are loc o autoedificare a umanului. Mitul creației adamice e privit sub aspectul unei desprinderi a omului de firescul naturii și compensarea acestei desprinderi prin capacitatea de a-și *proiecta* continuu identitatea prin cuvânt, devenirea fiindu-i astfel punctată de “metafore” ale ființei originare. Ceea ce-l fascinează pe Paz sunt rezervele expresive nelimitate ale limbajului, orice cuvânt poate deveni material pentru poezie și poate constitui nucleu pentru cristalizarea unei metafore. În consecință, meseria poetului se situează sub semnul deplinei libertăți, primul volum de poezie al lui Octavio Paz numindu-se, de altfel, *Libertad bajo palabra*. Paginile introductive ale cărții subliniază inepuizabila capacitate de regenerare semnificativă a cuvântului; cuvântul e o “libertate care se inventează” zilnic, proiectând o stare de noutate permanentă și asupra subiectului uman. Poeziile etapei de început au de multe ori cuvântul ca protagonist, insistând asupra ambiguității sale iar metaforele reflectă impasul demersului metalingvistic.

Bogăția metaforelor care apar adesea ca adevărate axiome metalingvistice, din perspectiva similitudinii propuse de Paz între experiența poetică și cea erotică, marchează etapa premergătoare stadiului mai complex, de comentariu metatextual, al metaforelor pe care le-am abordat în contextul deschiderilor oferite *El mono gramático*.

El mono gramático a fost scris pentru *Les Sentiers de la Création*, colecție de Albert Skira și Gaëtan Picon; Octavio Paz a decis să urmeze literal metafora din titlul colecției,

„drumurile creației”, elaborând un text care să fie efectiv un drum și care să poată fi citit/parcurs ca atare. Textul explorează, fără pretenția de a da soluții, natura limbajului și limitele acestuia în a ordona intuițiile noastre asupra realității. Prin efortul său de a da formă acestor intuiții, poetul devine un alter ego a lui Hanuman, maimuța sfântă din *El mono gramático*, sintagma-titlu, care este sursa unui joc de cuvinte între „monogramă” și „gramatică” care face aluzie la relația specială pe care Hanuman o are cu limbajul: pe de o parte devine o *monogramă* a limbajului, o literă unică în care se concentrează dinamismul acestuia dar și o *ideogramă* a poetului, o matrice a creativității umane. Metaforele care îl caracterizează sunt cele de „semilla semántica, semilla-bomba” care sugerează caracterul exploziv al inspirației.

În *El mono gramático* ne aflăm în fața unui caz extrem de autonomie a textului față de creatorul său, în care scriitorul mărturisește că dinamismul limbajului face ca articularea sensului să se producă adesea pe coordonate nebănuite în faza inițială, de “sămânță semantică”, a procesului de poesis. Cuvintele sunt înzestrate cu suficientă vitalitate pentru ca, fidele metaforei drumului, să “pornească” în căutarea sensului iar textul revine asupra lui însuși într-o spirală de repetiții și dedublări, punctate de nenumărate incursiuni metaligvistice non-metaforice care anticipează intervenția *metaforei cu funcție metatextuală*. Macrotextul va glisa pe o metaforă filată recurentă, care, în cazul textului *El mono gramático* posedă o dublă funcție - comentariu metatextual și micro-text responsabil de evoluția macrotextului, având în vedere că numărul lexemelor incluse în metaforă crește progresiv. Metatextul se clădește pe baza a ceea ce am numi *metafore ale “flexibilității”*, ale dinamismului, care sugerează iminența unor metamorfoze ale parcursului discursiv. Toate acestea, ni se sugerează, nu sunt decât semne ale devenirii, impregnate de timp, reduse la ipostaza de simple puncte pe o traiectorie.

Metafora filată din acest text pazian depășește, prin anvergura influenței sale asupra articulării sensului, nivelul de metaforă “punctuală”, care ar avea fie un rol de suprafață, fie unul legat de nivelurile de adâncime ale textului și devine o adevărată **strategie textuală** prin care *El mono gramático* se constituie, global, într-o metaforă a actului scrierii ca drum către sens. Metafora filată care permite mereu includerea altor termeni în lanțul metaforic sintetizează procesul neîntrerupt pe care îl presupune atât scrierea, cât și lectura textului, iar ponderea sa în articularea sensului textual este decisivă, căci contribuie la evitarea definițiilor

comode ale tipurilor textuale care se bazează exclusiv pe caracteristici exterioare, formale ale textelor.

6. Metafora și suspendarea incongruenței

Ne-am propus analiza incongruențelor prezente în metaforele din opera poetică paziană și identificarea valențelor simbolice ale semnificatelor care fac posibilă restabilirea congruenței în discurs, dat fiind că ceea ce face posibilă suspendarea metaforică este flexibilitatea relației semnificat-designat, sub două aspecte: suspendarea este facilitată fie de orientarea semnificatului spre un alt designat decât cel uzual (în termeni coșerieni vorbim despre „transpunerea semnificatului”) fie de înclinarea balanței spre valențele simbolice ale semnificatului.

Am schițat, în prealabil, caracteristicile imaginii poetice la Octavio Paz precum și relația sa cu mișcarea suprarealistă, pentru a vedea în ce măsură tendința acesteia de a adresa provocări la adresa modului tradițional de construcție a sensului a influențat scrierile poetului mexican.

În capitolul pe care-l dedică *imaginii poetice* în *El arco y la lira*, Paz consideră că imaginea poetică are ca trăsătură definitorie capacitatea de a conserva multiplicitatea de semnificații ale cuvintelor care o compun. Imaginea poetică va acționa conform unui principiu unificator: reunește realități opuse sau cel puțin distanțate, obligând pluralitatea realului să converge într-o unitate. Paz nu respinge din start ideea că există imagini pentru a căror analiză sunt posibile diferite abordări raționale, fie de tip clasic, fie din cele care încearcă o lărgire a perspectivei. Una dintre căile de salvare a logicii în interacțiunea elementelor imaginii ar fi dialectica, în cei trei timpi clasici, teză-antiteză-sinteză, ducând la crearea unei noi realități, ca rezultat al ‘ciocnirii’ dintre două realități incompatibile, însă Paz ne demonstrează că nu întodeauna este posibilă o astfel de “transmutație calitativă” echilibrată.

În ceea ce privește noile sisteme logice, care ar putea să furnizeze un punct de plecare inovator, Paz menționează *principiul contradicției complementare* al lui Sthepane Lupasco, numit și „principiul antagonismului”. Conform analizei lui Lupasco, întreaga lume este rezultatul a două impulsuri solidar contradictorii, unul spre omogenizare, celălalt spre eterogenizare, care permit existența a trei tipuri majore de sisteme, în funcție de relațiile predominante care sunt actualizate. Primele două tipuri sunt caracterizate de un așa zis “echilibru disimetric” deoarece se impune unul dintre principii: poate prevala omogenizarea,

în cazul materiei macroscopice (pe care percepem drept inertă), respectiv eterogenizarea în cazul sistemelor biologice; fiecare se actualizează sau rămâne potențial, în funcție de celălalt. Sistemul al treilea, cel care caracterizează sistemele microfizice, similare, în opinia lui Lupasco, sistemului psihic uman, este caracterizat de antagonismul simetric al celor două impulsuri, la fel de intense. Consecința va fi înlocuirea dialecticii hegeliene care urmează un parcurs identic, indiferent de tipul problemei abordate, cu trei tipuri de dialectici.

Paz admite că propunerea lui Lupasco privind antagonismul dinamic ne ajută să facem un pas în plus, rezolvând contradicțiile refractare la dialectica hegeliană, insistând totuși asupra faptului că la Lupasco este vorba de o actualizare alternativă a celor doi termeni implicați: încă se permite întâietatea, declanșată de context, a unuia sau altuia dintre termeni. Cazul care i se pare cel mai complex este cel care încurajează o actualizare simultană, plenară, a termenilor, ducând la o *identitate* a contrariilor. Imaginea poetică de nivel superior este cea care nu se poate explica nici printr-un elaborat demers dialectic, nici printr-unul științific, de tip reduționist. Este momentul confruntării cu imagini care rezistă oricărui efort de descifrare bazat pe logica occidentală și ne impun recurgerea la modul de gândire oriental, care acceptă contradicția în însuși nucleul său, fără reticențe.

La fel cum sensul este elementul unificator al ansamblului de percepții ale unui obiect oarecare, imaginea poetică *reproduce pluralitatea realității și-i conferă unitate*. Paz ne atrage atenția asupra faptului că toate celelalte modalități pe care le utilizăm pentru a înregistra versiuni ale realității nu fac altceva decât să o „reprezinte” sau să o „descrie”, printr-o concatenare, adesea anevoioasă, a diferitelor aspecte pe care dorim să le surprindem. Imaginea poetică nu „reprezintă” realitatea ci ne-o „prezintă” efectiv, recreând-o.

Această proprietate a imaginii poetice, de a exclude accesarea la sensul ei prin intermediul unei explicații, este cea care ne obligă să o *retrăim* efectiv dacă dorim să o înțelegem, ceea ce presupune, afirmă Paz, stabilirea unei „comuniuni” cu poetul. Cu alte cuvinte, transmutarea noastră într-o esență umană calitativ distinctă, fără ca să se anuleze, paradoxal, ceea ce suntem. Prin urmare, nu alunecăm în scindare patologică ci regăsim contopirea contrariilor, la nivel uman, de această dată, într-un proces de îmbogățire a sinelui declanșat de tensiunea imaginii poetice.

Poziția lui Paz față de suprarealism implică mai degrabă asumarea unei noi atitudini decât însușirea unor precepte care validează apartenența la un curent. Anii de ședere în Paris și

prietenia strânsă care l-a legat de André Breton i-au accentuat interesul selectiv manifestat deja pentru ideile suprarealiste, dar nu în sensul adeziunii la un set de reguli ci al acceptării stimulilor prin care se relansa “aventura interioară”. În diferite capitole din *El arco y la lira*, Octavio Paz expune punctul său de vedere asupra suprarealismului, considerându-l în primul rând drept o tentativă a lumii moderne de a suprima dualitatea subiect-obiect. Ceea ce se impune să menționăm, dincolo de polemicile care încearcă să-i încadreze poezia în anumite curente sau să o elibereze de presiunea acestora, este că Octavio Paz nu a fost impresionat de artificiile lingvistice gratuite ale suprarealismului ci de răsturnarea modului de gândire, păstrând însă atitudinea reflexivă.

Analizând diferite secvențe metaforice construite pe incongruențe *spațio-temporale*, am concluzionat că, la nivel simbolic, incongruența spațială se poate suspenda: metaforele încearcă să surprindă în blocajul incongruent multitudinea de încercări ale omului modern de a descifra lumea în care trăiește și labirintul de piste false care i se oferă drept răspuns. Omul se raportează la esența sa ca la un *centru* încărcat de potențialități, în labirintul cărora se poate pierde iar spațiul în care are loc această căutare de sine nu are deloc claritatea lumii exterioare tridimensionale ci se caracterizează printr-o paradoxală maleabilitate a reperelor.

S-a confirmat, în decursul cercetării noastre, că analiza conflictului interior este cheia pentru soluționarea incongruenței spațiale. Subiectul supus unor tensiuni ireconciliabile, aflat mereu în alertă, imprimă spațiului aceeași nedeterminare, sfidând geometria euclidiană. Reperetele spațio-temporale supuse incongruenței configurează un teritoriu care revine obsesiv în lirica și în eseurile lui Octavio Paz și pe care, sub influența înțelepciunii orientale, poetul îl numește “celălalt mal”. Departe a-l plasa într-o zonă la care nu avem acces, Paz își exprimă convingerea că se află chiar în interiorul nostru și modalitatea de a ajunge acolo este “saltul”, interpretat ca o schimbare calitativă bruscă a tipului de experiență pe care o trăim. Poetul se întreabă cum se poate ajunge la “celălalt mal” și identifică “saltul” drept unica modalitate de a accede la acest “spațiu” care e, înainte de toate, *calitativ* distinct. Saltul impune o abandonare a modului dihotomic de a gândi iar poetul ne oferă una dintre căi, concentrându-și intuițiile în imagini care se nasc din întâlnirea contrariilor.

În ceea ce privește *incongruența senzorială*, iritat de consecințele opțiunii occidentale, tradusă în logica dualistă care delimitează cu îndârjire corpul de spirit, Paz reabilitează corporalitatea, stabilind o conexiune fără echivoc între senzație și imaginație. Se depășește

superficialitatea hedonismului deoarece corpul și imaginația sunt unite prin impunerea *prezentului* ca valoare absolută: dacă în cazul corpului, senzațiile presupun o incandescență prezentă, imaginea poetică urmărește și ea unirea trecutului și prezentului. Poetul propune o primă revizuire a simțului tactil prin relativizarea gravitației, în situații extreme chiar prin anularea ei. Subiectul uman devine unitate de măsură însă, paradoxal, nu prin greutatea corporală ci prin „apăsarea” *umbrei* sale. Aceasta e un etalon, inclusiv în cazul entităților a căror soliditate ne face să le considerăm în mod curent drept „grele”.

Percepția auditivă se suprapune în anumite situații celei tactile. Este cunoscută pasiunea lui Paz pentru muzică, derivată din convingerea că ritmul este esențial pentru ființa umană. Experiența erotică și emoția estetică converg în imaginea muzicii care se întrupează, astfel încât audiția se transformă în atingere. Paz ne propune o revoluție perceptivă concretizată în continuitatea sinesteziei, ca o consecință firescă a convingerii că doar așa percepția este totală, copleșitoare.

Poetul mexican consideră că omul occidental este scindat în urma conflictului cu propriul corp iar această separare a proiectat, de asemenea, dualismul modului său de a gândi. Omul oriental, prin contrast, a reușit să reconcilieze, să „conjuge” trupul și spiritul, iar aceasta a avut consecințe directe asupra flexibilității în relația sa cu lumea și a acceptării „celuilalt”. Reașezarea corpului într-o relație echilibrată cu spiritul se răsfrânge direct asupra limbajului și a recuperării trăsăturii sale fundamentale, cea semnificativă. Paz este îngrijorat de modul în care am redus limbajul la un simplu „instrument de comunicare” din cauza încăpățănării sau comodității de a aplica o logică severă, în discrepanță cu natura sa profund creatoare. Sub influența lecturii cărților lui Lévi Strauss, nu i se pare o contradicție în termeni să ne propună recuperarea unei *logici* „sensibile”, de tip „primitiv” în care stimulii ce au capacitatea de a declanșa reacțiile noastre perceptivă, cum ar fi parfumul, gustul sau sunetul, să-și redobândească valorile simbolice și să se reordoneze în rețele semnificative. În viziunea sa, incongruențele senzoriale declanșează noi echivalențe, care împrăștiează relația noastră cu limbajul, personificându-l și dotându-l, în sens invers, cu un sistem perceptiv similar celui care ne-a ajutat cândva să cunoaștem lumea înconjurătoare.

Am dedicat un capitol aparte **metaforei fondatoare “apa arsă”**, subliniind că opoziția dintre apă și foc poate apărea sub diverse aspecte, în care sfidarea incongruentă pune la încercare resursele limbajului. Apa și focul își dau însă întâlnire la un nivel mult mai profund,

cel al metaforei de amintite, „apă arsă”, *atl tlachinolli* în limba náhuatl a aztecilor, indicată de Paz drept metafora fondatoare a orașului Ciudad de México.

Revelarea condiției umane ca o “vastă unitate contradictorie” conferă incongruențelor poetice un statut aparte și nu le abandonează într-o poziție ex-centrică. Contradicția este prezentă în poezie ca o sursă a dinamismului semantic dar și ca o manifestare a obsesiei față de alteritate a ființei umane în timp ce din punct de vedere tipologic se configurează o direcție care urmărește să răstoarne algoritmi logicii consacrate. Această modalitate discursivă, care solicită un demers hermeneutic aparte, pentru a identifica sursele de suspendare a incongruențelor, îmbogățește lirica lui Octavio Paz, caracterizată în principal de orientarea simbolic-mitică.

7. Metafora și articularea multiplă a sensului: “Blanco”

Într-un scurt comentariu care precedă poemul, Paz ne sugerează că acesta trebuie citit ca și cum s-ar desfășura neîntrerupt pe o pagină unică, un spațiu într-o continuă generare care, amplificându-se, contribuie la nașterea textului. De altfel, ideea călătoriei este prezentă încă de la început în polisemantismul titlului, căci “Blanco” înseamnă atât „alb” cât și „țintă” iar poemul în sine este în primul rând un poem *spațial*, a cărui structură cuadripartită este menită să reflecte cele patru puncte cardinale, cele patru elementele primordiale și cele patru facultăți umane (senzația, percepția, imaginația și înțelegerea), cărora poetul le atribuie, progresiv, culorile galben, roșu, verde și albastru. Textul, în ansamblul său, este o instanțiere a ceea ce Coșeriu numea funcția *icastică* a semnului lingvistic; în cazul textului de față, intenția poetului a fost de a dispune versurile astfel încât să se configureze o *mandala*, o reprezentare simbolică a spațiului sacru și a universului/ macrocosmos a cărui replică la scară redusă este corpul uman. Paz ne sugerează că există o intrare și o ieșire pentru textul-mandală: ambele sunt marcate în cazul de față de tăcere, cu diferența că tăcerea finală este calitativ distinctă, se instalează treptat în urma stingerii unor acorduri muzicale și face loc meditației, fiind încărcată de semnificațiile a ceea ce s-a rostit sau intonat deja. Pentru Paz ritmul este principiul care stă la baza imaginii poetice, doar datorită lui aceasta înseamnă „repetiție creatoare” și nu se dispersează într-o suită de elemente inconexe. În cazul poemului de față, demersul hermeneutic implică apelul la un alt univers de discurs, cel al muzicii, în cadrul căruia contrapunctul, cu măsurile sale imprevizibile, înlocuiește succesiunea monotonă a

fragmentelor. De altfel, inclusiv aspectul literelor tipărite – caractere tipografice distincte, versuri fragmentate – face ca acestea să pară note muzicale iar actul lecturii să devină cel al unei partituri.

Metaforele sugerează atât o continuitate a procesului creator - fiecare cuvânt poartă în sine germenul altuia, piatra prețioasă trimite spre o bogăție expresivă perpetuă – cât și inefabilul stării de iluminare produse la capătul experienței inițiatice pe care o constituie procesul de creație.

Evaluarea atentă a tuturor modalităților de articulare, enumerate mai sus, ne-a făcut să optăm pentru sintagma de **articulare multiplă** a sensului pentru a sugera coexistența următoarelor procedee: principiul de organizare al textului este dominat de funcția icastică a semnului lingvistic; interferența universurilor de discurs ale muzicii și literaturii determină o receptare a anumitor fragmente conform unei structuri ritmice cu o cadență de contrapunct; relațiile evocative se produc cu două contexte extralingvistice culturale: filozofia budistă și mitologia aztecă; intertextualitatea este prezentă atât în motto-uri cât și în corpul textului.

CONCLUZII

Majoritatea metaforelor din lirica lui Octavio Paz sunt puncte de inflexiune care determină descinderea într-o spațio-temporalitate mitică, demers susținut și de metaforele care stabilesc o echivalență a dimensiunilor spațiu – timp. Considerăm că direcția simbolic-mitică este „nota dominantă”, ale cărei „armonice” se articulează diferit în ansamblul operei.

În cadrul procesului de interpretare a metaforelor și a rolului lor în configurarea sensului, am considerat necesar să investigăm direcțiile deschise de teoria cognitivă dar ne-am lovit de limitele generate de faptul că susținătorii ei încearcă să schițeze niște linii de analiză aplicabile nediferențiat atât metaforei din limbaj cât și metaforei poetice. Considerăm că este o variantă de interpretare utopică, ce pare să-și propună găsirea unui algoritm care să ofere chei sigure de acces la acele noduri de semnificație care ar putea clarifica sensul textului.

Recurența aceluiași lexem în secvențele metaforice din întreaga operă a lui Octavio Paz, sau chiar a aceluiași metafore, însă cu funcții diferite, ne-a permis analiza succesiunii domeniilor semantice antrenate de metaforele cu funcție metalingvistică, prin care am putut urmări evoluția concepției poetului asupra cuvântului.

Interacțiunea metaforelor cu alte procedee textuale, în special cele care asigură coeziunea textului, ne-au condus la secțiunea dedicată modului în care ocurența metaforică reflectă ideea scindării, reperabilă și grafic, prin fragmentarea textului, ceea ce impune considerarea metaforelor din punctul de vedere al distanțelor simbolice pe care le sugerează.

Textele ce conțin metafore elaborate ca secvențe incongruente, în care sensul este temporar subminat dar se poate restabili prin suspendarea metaforică a incongruenței au constituit un capitol distinct al analizei. Am optat pentru o grupare a lor în funcție de natura termenilor metaforici și de greutatea lor în economia textului: metafore construite pe incongruențe spațio-temporale, incongruențe senzoriale respectiv metafore care consemnează comentarii metalingvistice, la același nivel incongruent.

Textul *El mono gramático* a constituit un caz aparte deoarece autorul însuși declară că a urmărit un principiu holografic, ceea ce ar însemna o depășire a abordărilor secvențiale, afirmând că fiecare dintre părți o conține pe cealaltă și este conținută de ea; este un text în care a fost posibilă identificarea unei metafore ‘punctuale’ drept unitate maximală de sens; metafora filată asigură coeziunea textului, prin recurența sa, și permite o expresie inedită a funcției **metatextuale**.

Impactul vizual pe care îl produce poemul extins *Blanco* precum și interacțiunea metaforelor cu celelalte modalități de realizare a sensului ne-a condus spre precizarea accepțiunilor pe care le dobândește conceptul de **articulare multiplă a sensului** în acest text pazian.

Considerăm că obiectivele pe care ni le-am propus au fost atinse iar concluziile elaborate pot servi ca punct de plecare celor care doresc să întreprindă un studiu tipologic al operei scriitorului mexican, conform reperelor trasate de profesorul clujean Mircea Borcilă. S-ar continua astfel un demers care, dacă e să fim fideli crezului poetic al lui Octavio Paz, s-ar înscrie în seria actelor de creație, cărora nu li se poate pune punctul final.

BIBLIOGRAFIE

- Alcina Franch, José, 1992, *Las claves de la América Precolombina*, Madrid, Editorial Planeta
- Arana, Juan, 2004, *El futuro de Europa en el pensamiento de los intelectuales latinoamericanos: Jorge Luis Borges y Octavio Paz*, în *Europa como espacio cultural: entre progreso y destrucción*, Centro de estudios sobre España, Portugal y América Latina, Colonia, pp.15-26
- Bachelard, Gaston, 1998, *Pământul și reveriile voinței*, București, Editura Univers
- Bachelard, Gaston, 1999, *Apa și visele*, București, Editura Univers
- Bachelard, Gaston, 2000, *Psihanaliza focului*, București, Editura Univers
- de la Bastide, Henri, 1994, *Patru călătorii în inima civilizațiilor*, București, Editura Meridiane
- Barcelona, Antonio, 2000, *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, New York, Mouton de Gruyter
- Baudrillard, Jean, 1988, *El otro por sí mismo*, Barcelona, Editorial Anagrama
- Bergson, Henri, 1998, *Introducere în metafizică*, Iași, Editura Institutului European
- Bethell, Leslie, 1990, *Historia de América Latina*, Cambridge, Cambridge University Press
- Bлага, Lucian, 1944, *Trilogia culturii*, București, Editura Fundațiilor
- Blanchot, Maurice, 1975, *El libro que vendrá*, Caracas, Editorial Monte Avila
- Boc, Oana, 2007, *Textualitatea literară și lingvistica integrală*, Cluj-Napoca, Editura Clusium
- Borcilă, Mircea, 1987, *Contribuții la elaborarea unei tipologii a textelor poetice*, în SCL, XXXVIII, nr. 3, pp. 185-196.
- Borcilă, Mircea, 1995, *Soarele, lacrima Domnului*, în *G.I. Tohăneanu 70*. Volum omagial la 70 de ani, Timișoara, Editura Amphora
- Borcilă, Mircea, 1997a, „Între Blaga și Coseriu. De la metaforica limbajului la o poetică a culturii”, în *Revista de Filozofie*, XLIV, nr.1-2, pp. 147-163
- Borcilă, Mircea, 1997b, „The Metaphoric Model in Poetic Texts”, în *Szöveg es stilus*, Cluj Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, pp. 97-104
- Borcilă, Mircea, 1997c, *‘Marele lanț al ființei’. O problemă de principiu în poetica antropologică*, în „Limbă și literatură”, XLII, II, pp. 13-19
- Borcilă, Mircea, 2002-2003, *Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei*, în „Dacoromania”, VII-VIII, Cluj-Napoca, pp. 47- 77

- Borges, Jorge Luis, 1998, *Frumusețea ca senzație fizică*, București, Editura Paideia
- Casanova, Pascale, 2001, *La República mundial de las letras*, Barcelona, Editorial Anagrama
- Castañeda, Juan C., 1998, *Octavio Paz: sed de otredad*, în "Etcétera", 277 (revista digital)
- Charles, Daniel, *El presente de Octavio Paz*, în *Octavio Paz. El escritor y la crítica*, Madrid, Taurus, pp. 281-294
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, 1994, *Dicționar de simboluri*, București, Editura Artemis
- Chiles, Frances, 1987, *Octavio Paz: the Mythic Dimension*, Nueva York, F. Lang
- Cifor, Lucia, 2009, *Trasee hermeneutice*, Iași, Editura Tehnopress
- Clifford, James, 1995, *Dilemas de la cultura. Antropología, literatura y arte en la perspectiva posmoderna*, México, Editorial Gedisa
- Coseriu, Eugenio, 1951/1995, *Introducere în lingvistică*, Cluj-Napoca, Editura Echinox
- Coseriu, Eugenio, 1952/1999, *Creația metaforică în limbaj*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, 1999-2000-2001, nr.184-198, p. 8-26, traducere în limba română de Eugenia Bojoga.
- Coșeriu, Eugeniu, 1973/2000, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura ARC
- Coseriu, Eugen, 1981/1997, *Linguística del testo*, Introduzione a una ermeneutica del senso, Edizione italiana a cura di Donatella di Cesare, La Nuova Italia Scientifica, Roma
- Coseriu, Eugenio, 1983, *Lingüística del texto*, Publicaciones del Segundo Congreso Nacional de Lingüística, San Juan
- Coseriu, Eugenio, 1992, *Competencia lingüística*, Madrid, Editorial Gredos
- Coșeriu, Eugeniu, 2009, *Omul și limbajul său*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza
- Crăciunescu, Pompiliu, 2003, *Strategiile fractale*, Iași, Editura Junimea
- Crăciunescu, Pompiliu, 2008, *Integralismul și lumea sensului* în „Convorbiri literare”, nr.II
- Dicționar conceptual al lingvisticii integrale*, 2002, Centrul de Studii Integraliste, Facultatea de Litere, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai
- Dulcan, Constantin, 1992, *Inteligența materiei*, București, Editura Teora
- Durán, Manuel, 1982, „Hacia la otra orilla: La última etapa en la poesía de Octavio Paz”, în
- Echevarría, Salvador, 1956, *Derroteros de la poesía contemporánea*, în *Estaciones*, I, 1, México
- Eliade, Mircea, 1990, *Fragmentarium*, Deva, Editura Destin
- Eliade, Mircea, 1992, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Chișinău, Editura Universitas

- Eliade, Mircea, 1995, *Sacrul și profanul*, București, Editura Humanitas
- Eliade, Mircea, 1998, *Mituri, vise și mistere*, București, Editura Univers Enciclopedic
- Evseev, Ivan, 1994, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord
- Fernández, Adela, 1984, *Pre-hispanic gods of Mexico*, México, Panorama Editorial
- Fein, John M., 1986, *Toward Octavio Paz, A reading of his major poems 1957-1976*, Kentucky, University Press
- Feuerstein, Georg, 2001, *Tantra - Calea Extazului*, Brașov, Editura Mix
- Fichte, Johan, 1971, *Fichtes Werke*, Berlin, Gruyter
- Friedrich, Hugo, 1998, *Structura liricii moderne*, București, Editura Univers
- Garvin, Mario, 2008, *Literatura popular e identidad nacional în „El proyecto de una identidad europea: conceptos de la identidad cultural”*, Universidad de Colonia, Centro de Estudios sobre España, Portugal y América Latina, pp. 77-86
- Geertz, Clifford, 1987, *La interpretación de las culturas*, México, Editorial Gedisa
- Gibbs, Raymond, 1994, *The Poetics of the Mind. Figurative Thought, Language and Understanding*. Cambridge, Cambridge University Press
- Gimferrer, Pere, 1982, *Octavio Paz*, Madrid, Editorial Taurus
- Gomes, Miguel, 2006, *Algunas reflexiones acerca de Octavio Paz y la vanguardia*, în „Revista de Literaturas Modernas”, nr. 36, Buenos Aires
- Gould, Eric, 1981, *Mythical Intentions in Modern Literature*, Princeton, Princeton University Press
- Goytisolo, Juan, 1982, *El lenguaje del cuerpo*, în *Octavio Paz. El escritor y la crítica*, Madrid, Taurus, pp. 295-304
- Guénon, René, 1995, *Domnia cantității și semnele vremurilor*, București, Editura Humanitas
- Gutierrez, Tibón, 1983, *El jade de México – el mundo esotérico del „chalchihuite”*, México, Panorama Editorial
- Hersch, Jeanne, 1994, *Mirarea filozofică. Istoria filozofiei europene*, București, Editura Humanitas
- Hume, David, 1969, *Treatise on Human Nature*, London, Penguin Books
- Johnson, Mark, 1987, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*, Chicago, The University of Chicago Press

Kernbach, Victor, 1978, *Miturile esențiale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică

Lakoff, George; Johnson, Mark, 1980, *Metaphors We Live By*, Chicago, The University of Chicago Press

Lakoff, George; Turner, Mark, 1989, *More than Cool Reason*, Chicago, The University of Chicago Press

Lázaro Carreter, Fernando, 1990, *De poética y poéticas*, Madrid, Editorial Cátedra

Lăzărescu, George, 1992, *Dicționar de mitologie*, București, Editura Odeon

Lemaître, Monique J., 1976, *Octavio Paz. Poesía y poética*, México, Editorial de la Universidad Autónoma de México

Lupasco, Stephane, 1982, *Logica dinamică a contradictoriului*, București, Editura Politică

Magis, Carlos, 1978, *La poesía hermética de Octavio Paz*, México, Editorial del Colegio de México

Mancaș, Mihaela, 1991, *Limbajul artistic românesc în secolul XX*, București, Editura Științifică

Martínez Torrón, Diego, 1979, *Variables poéticas de Octavio Paz*, Madrid, Editorial Hiperión

Martínez Torrón, Diego, 1982, *Escritura, cuerpo del silencio, în Octavio Paz. El escritor y la crítica*, pp. 258-263, Madrid, Editorial Taurus

Mihăilă, Ecaterina, 1995, *Textul poetic*, București, Editura Eminescu

Mihăilă, Ecaterina, 2003, *Semiotica poeziei românești neomoderne*, București, Editura Cartea Românească

Morales Nieves, Alfredo, 1995, *Deslindes culturales en el pensamiento poético de Octavio Paz*, în „Atenea”, Revista de la Universidad de Puerto Rico

Moretta, Angelo, 1994a, *Cuvântul și tăcerea*, București, Editura Tehnică

Morretta Angelo, 1994b, *Mituri antice și mitul progresului*, București, Editura Tehnică

Morretta Angelo, 1998, *Mituri indiene*, București, Editura Tehnică

Murena, Héctor, 1973, *La metáfora y lo sagrado*, México, Editorial Tiempo Nuevo

Murena, Héctor, 1979, *El nombre secreto*, Caracas, Monte Avila Editores

Noel Lapoujade, María, 1994, *La identidad del yo*, în „Más allá del litoral”, México, Editorial de la Universidad Autónoma de México

Novăceanu, Darie, 1977, *Precolumbia*, București, Editura Sport-Turism

Oancea, Ileana, 1998, *Semiostilistica*, Timișoara, Editura Excelsior

- Otto, Rudolf, 1996, *Sacrul-Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu raționalul*, Cluj-Napoca, Editura Dacia
- Pacheco, José Emilio, *Descripción de «Piedra de Sol»*, în *Octavio Paz. El escritor y la crítica*, Madrid, Taurus, pp. 69-79
- Paz, Octavio, 1967, *Claude Lévi Strauss o el Nuevo festín de Esopo*, México, Editorial Joaquín Mortiz
- Paz, Octavio, 1971, *Las peras del olmo*, Barcelona, Editorial Seix Barral
- Paz, Octavio, 1983, *Piatra soarelui - antologie*, traducere și cuvânt înainte de Darie Novăceanu, București, Editura Univers
- Paz, Octavio, 1988, *Primeras letras (1931-1943)*, Barcelona, Editorial Seix Barral
- Paz, Octavio, 1990, *Obra poética*, Barcelona, Editorial Seix Barral
- Paz, Octavio, 1990b, *Octavio Paz, el premio Cervantes*, Barcelona, Editorial Anthropos
- Paz, Octavio, 1991, *Conjunciones y disjunciones*, Barcelona, Editorial Seix Barral
- Paz, Octavio, 1991b, *Los signos en rotación*, Madrid, Alianza Editorial
- Paz, Octavio, 1992, *L'autre voix. Poésie et fin de siècle*, Paris, Editura Gallimard
- Paz, Octavio, 1993, *El laberinto de la soledad*, Madrid, Editorial Cátedra
- Paz, Octavio, 1995, *La llama doble*, Barcelona, Editorial Seix Barral
- Paz, Octavio, 1999, *El arco y la lira*, Barcelona, Editorial Círculo de Lectores
- Paz, Octavio, 2002, *Obras completas*, vol XV, México, FCE/ Círculo de Lectores
- Paz, Octavio, 2005, *Dubla flacăară*, București, Humanitas
- Peñuelas, Marcelino, 1964, *El mito, especulaciones sobre su origen e interpretación*, în „Cuadernos Americanos”, nr. XXIII
- Phillips, Rachel, 1976, *Las estaciones poéticas de Octavio Paz*, México, FCE/ Círculo de Lectores
- Pinho, Mario, 1992, *Volver al ser: un acercamiento a la poética de Octavio Paz*, New York, Editorial Peter Lang
- Pizarnik, Alejandra, 1982, „El Premio Internacional de Poesía: «Salamandra»”, în *Octavio Paz. El escritor y la crítica*, Madrid, Taurus, pp. 195-200
- Prado Galán, Gilberto, 1993, *Huellas de salamandra*, México, Fondo Editorial Tierra Adentro
- Pujol, Oscar, 1999, *El mono gramático y el sabio alquimista*, Nueva Dehli, Editorial, Hispanística

Quiroga, José, 1999, *Understanding Octavio Paz*, Columbia, University of South Carolina Press

Ramley Rambo, Anne Marie, 1968, *The presence of woman in the poetry of Octavio Paz*, în *Hispania*, vol LI, nr. 2, Van Roy Printing Co., Appleton, , pp. 259-264

Reyes Nevares, Salvador, 1956, *Notas sobre el surrealismo*, în *Estaciones*, I, 3, México

Riffaterre, M., 1976, *La production du texte*, Paris, Éditions du Seuil

Rodriguez Padrón, Jorge, 1979, „Pasado en claro: El tiempo hecho cuerpo repartido” în *Cuadernos hispanoamericanos*, nr. 343-344-345, Madrid

Santí, Mario Enrique, 1997, „Introducción a *El Laberinto de la soledad*” în “El acto de las palabras. Estudios y diálogos con Octavio Paz”, México, Editorial del Fondo de Cultura Económica

Sepúlveda Llanos, Fidel; Cecereu Lagos, Luis, 1993, *Octavio Paz: Poética e identidad*, Santiago de Chile, Editorial de la Pontificia Universidad Católica

Schärer –Nussberger, Maya, 1989, *OctavioPaz: Trayectorias y visiones*, México, Editorial del Fondo de Cultura Económica

Solórzano Alfaro, Gustavo, 2007, „Del amor y la poesía. Un acercamiento a la poética de Octavio Paz”, în *Revista de Filología y Lingüística*, Editorial de la Universidad de Costa Rica, nr. xxiii

Spiridon, Monica, 1998, *Interpretarea fără frontiere*, Cluj, Editura Echinox

Sucre, Guillermo, 1986, *La máscara, la transparencia*, México, Editorial del Fondo de Cultura Económica

Surdulescu, Radu, 1997, *Critica mitic arhetipală*, București, Editura Allfa

Ștefănescu, Alex, 1986, *Introducere în opera lui Nichita Stănescu*, București, Editura Minerva

Ștefănescu, Maria, 2007, *Lumile posibile și sensul textelor literare. De la Leibniz la Robinson Crusoe*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință

Tămâianu, Emma, 2001, *Fundamentele tipologiei textuale*, Cluj, Editura Clusium

Vlad, Carmen, 2003, *Textul aisberg*, Cluj, Editura Casa Cărții de Știință

Wilson, Jason, 1979, *Octavio Paz: A Study of His Poetics*, Cambridge, Cambridge University Press

Xirau, Ramón, 1982, „El hombre: ¿Cuerpo y no cuerpo?”, în *Octavio Paz. El escritor y la crítica*, ed. de Pere Gimferrer, Madrid, pp. 254-257

Yukievich, Saúl, 1982, „Octavio Paz, indagator de la palabra”, în *Octavio Paz. El escritor y la crítica*, Madrid, Taurus, pp. 96-117

Zagaevschi, Lolita, 2001, *Despre statutul metaforei ca funcție textuală în lingvistica textului*, în *Studia, Philologia*, XLVI, nr. 4

Zagaevschi, Lolita, 2005, *Funcții metaforice în Luntrea lui Caron de Lucian Blaga*, Cluj, Editura Clusium

Zambrano, María, *Luminișuri*, 2004, București, Editura Humanitas